

NYOMTATOTT VÁSZON RÉSZLETE HERVARTÓRÓL.

XVII–XVIII. SZÁZAD.

SÁROS VÁRMEGYE SZÖVÖTT EMLÉKEI.

Irta: *Divald Kornél.*

I.

BEVEZETÉS.

QZ EPERJES-TOKAJI trahit-hegylánc déli végén terem Európa legtüzesebb bora — északi vége Sáros vármegye szívéig ér, amelyet lakosai tüzes fantáziájánál fogva nálunk általában úgy emlegetnek, mintha a magyar Gascogne volna. Különösen szépirodalmunkban szerepel gyakran ilyen színben, holott épp a róla regélő íróink ismerik e vármegyét a legkevésbé.

Az a tömérdek, hol humoros, hol fantasztikus adoma, amely a sárosiakról szájról-szájra jár, többnyire történelmünk legszomorúbb korszakaiból maradt ránk, amelyek keserűségéből ez a vármegye is kivette részét. A magyarsággal mindig együtt érző s jóban, rosszban osztozkodó Sáros vármegyét is megviselte egy-egy politikai katasztrófa, gazdasági vagy társadalmi válság. Csak lakosait csüggesztette el kevésbé, mint más vidékek lakosságát, aminek oka alighanem életrevalósággal párosuló tüzes fantáziájukban rejlik. Ahol sok a fantázia, ott sok a szív is s a kettőnek együtt a művészetben nem kevésbé jelentős a szerepe, mint a napfénynek a természet hímes

mezején megnyilatkozó életben. A sárosiakról szóló históriák tele vannak az ember teremtő lelkének legkedvesebb adományával: humorral, amely épp oly időkben fakadt itt a legnagyobb bőséggel, amidőn országszerte legnagyobb volt a nyomorúság.

Amíg egyebütt ez utóbbi mindenkit elcsüggesztett, Sáros vármegye lakosságának zöme nem roskadozott a változott időktől vállaira rótt terhek alatt, sőt helyel-közzel büszkeséggel viselte ezeket s a valóság sivárságát a látszat illúziójával pótolta és tüzes fantáziájánál fogva az illúziót talán nem egyszer valóságnak is nézte. De hogy teremtő képzelete nemcsak az illúziók, de az alkotások terén is megnyilatkozott, erről vármegyénk régi művészete tanuskodik, amelynek legszebb emlékei a szövőművesség körébe vágnak: szőttesek, hímzések és csipkék.

Mielőtt ezekről szóló tanulmányomba fognék, talán helyén való, hogy előbb Sáros vármegye leírásának is szentelek néhány sort s külső képével kapcsolatban röviden természeti viszonyairól, politikai és kulturális múltjáról is megemlékezem, általában mindazon tényezőkről, amelyek lakosságának jellemére és közvetve művészetének fejlődésére is elhatározó befolyással voltak.

Magyarország északi határvármegyéinek koszorújában Sáros vármegye szélein magas hegyekkel körülzárt s csúcsával délnek forduló háromszög alakjában ékelődik Szepes, Abauj és Zemplén vármegyék közé. völgyeinek zöme a nagy

magyar Alföld felé nyílik, amelylyel talán épp azért soha sem szakadtak meg összeköttetései úgy, mint más határszéeli vármegyéinkben, amelyeknek hajdan magyar úri osztálya, a sárosival ellentétben, a XVIII. század folyamán többnyire eltótosodott.

Sáros vármegye uralkodó tájképi jellege Szinyei Merse Pál festményei révén általánosan ismeretes. A folyók völgyeire könyöklő dombok lankáit a szántóföldek hegynek-völgynek szaladó pásztái tarkítják; a dombok tetején itt-ott letarolt erdők maradványai szomorkodnak. A völgyek ölén, dombok oldalában sűrű egymásutánban többnyire kicsiny, igénytelen falvak házsorai fehérlelenek. E kissé egyhangú, de rejtett szépségekben gazdag s tiszta átlátszó levegőjű vidéket egymással váltakozva északnyugati s délkeleti irányban négy párhuzamosan toványuló ágas-bogas, erdős hegylanc szakítja meg, amelynek ormai nem egyszer az ezer méternyi magasságot is meghaladják. A vármegye kellő közepén a gyönyörű eperjesi völgy északi határában három vulkánikus eredetű hatalmas kúpalakú hegy, a sárosi várhegy s a két Strázs áll őrt s uralkodik vármegyénk egész területén. A Tárca és Poprád folyók vízválasztó vidékén a kisebb kúpalakú mészkőszirtek hosszú láncolata sorakozik.

A többi erdős hegylancok közé is helylyel-közzel szinte fantasztikus sziklavilág szorul. Így Szinye Lipóc és Szulin vidékén s a vármegye ellenkező, délkeleti sarkában, a soóvári hegyekben, amelyek víz elborította sóbányaikon kívül arról is nevezetesek, hogy itt, Vörösvágáson bányásszák a világ legszebb opálját.

Nevezetes még Sáros vármegye léptenyomon feltörő szénsavas és ásványos vízforrásairól. Szántóföldjein több a pipacs, mint a búza, rozs vagy zab; csak a folyók partjai termékenyebbek. A vármegye éghajlata déli részében enyhe, északi felében is inkább friss, mint zord.

Történelmünkben Sáros vármegye csak a XIII. században bontakozik ki a mult-

jára boruló homályból; de lakócai sorában már akkor is akad, aki országos szerepet tölt be, mint Bodoméri Tamás nádor, aki minden bizonynyal a sárosvármegyei Budamér ura volt s akinek özvegye Szent Margit asszonynak, IV. Béla király lányának nevelő anyja lett. Minthogy helynevei legrégebb okmányainkban is tőzsgyökeres magyar elnevezések, valószínű, hogy a magyarság a vármegye déli részének völgyeit a honfoglalás után nem sok idővel szállotta meg.

A XII. században hazánkba telepített flammand jövevények fejlesztik a vármegye mai székhelyét, Eperjest, várossá. Bártfa és Kis-Szeben szabad királyi városok eredete ezzel szemben a XIII. századba esik. Az e században hazánkba telepített szász jövevényekkel gyarapodó városi lakosság a XV. század végéig túlnyomó részben megtartja ősi nyelvét és szokásait. A XVI. és XVII. században azonban, a régi városi jegyzőkönyvek és egyéb okmányok bizonyossága szerint, rohamosan magyarosodik, hogy azután a következő században ismét a németesítésnek és az eltótosodásnak essék áldozatul. Mint említettem, a vidék földbirtokos urai mindvégig magyarok maradtak. A falvak földművelő népe a vármegye déli nagyobb felében, szintén csak a XVIII. század folyamán tótosodott el. Vármegyénk északi részének lakossága nagyrészt ruthénekből áll, akiknek soraiban azonban, különösen Rákóczi földjén, a Makovicában szintén sűrűn találkozzunk a nép egykori magyarságának nyomaival. Sáros vármegye népe, a rohamosan magyarosodó városokon kívül, ma csaknem mindenütt egyazon tót nyelvet, a magyar szókincsből sűrűn merítő úgynevezett sárosi dialektust beszél. Típusait és viseletét tekintve azonban még az egyes járásokban is igen nagy a változatosság. A típusok változatossága szintén nagymérvű fajkeveredésnek a bizonyossága. Ennek azonban itt jelentősebb kulturális szerepe nem volt, mert a nép, amelynek sorsa a jobbagyság

eltörléséig a földesurakéval egybeforrt, kulturális téren is mindenkor ezek hatása alatt állott. S minthogy a vármegye kulturális téren vezető elemei mindenkor az egész országot átjáró szellemi áramlatok hatása alatt állottak, Sáros vármegye népies művészetét szintén csak Magyarország művészetének egyik, s mint a népies művészet rendszeren elkorcsosult hajtása. Kivétel csak a ruthének fatemplomainak építkezésében és díszítésében érvényesül, amely e nép vallásos szertartásaihoz hasonlóan orosz rokonainak lelkén átszűrte bizanci hatásokat mutat.

Mint talán eddigi fejtegetéseimből is eléggé nyilvánvaló, Sáros vármegye határszéli vármegyéink sorában ugyancsak érdekes s napjainkig nem sok figyelemre méltított világ. E sorok írója is csak tavaly ismerkedett meg behatóbban a vármegyével és népével. Dr. Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter úr bízott meg, hogy e vármegyénket keresztül-kasul bejárjam. Utazásom célja annak az anyagnak az összeírása volt, amely az újonnan alapított s a bártfai városházában a közel jövőben megnyíló Sárosvármegyei Múzeumban elhelyezésre alkalmas. Többnyire a magam igyekezetéből már eddig is hazánk nem egy vidékét jártam be, de hogy Magyarország főleg művészettörténelmi szempontból véve mennyire terra incognita még, erre valójában csak most jöttem rá, hogy föntmondott vármegyénkben szinte faluról-falura jártam s a városok és falvak akár régi, akár új templomait a padláson kezdve összes zúgaikban átkutattam. Pusztán a templomokban is többnyire a használatlanul romladozó s gyakran ugyancsak értékes emlékeknek oly nagy tömegére bukkantam, hogy az egyes községek régi kastélyainak és a városi magánházak átkutatására már alig maradt időm.

Sáros vármegyének 380 községe van. Három hónapig szinte szakadatlan utazásaim folyamán ezek közül csak 285-ben

fordulhattam meg. A vármegye e háromnegyed részében találtam 39 többé-kevésbé ép csúcsíveskori templomot, 20 átalakított középkori kötemplomot, egy középkori s 45 újabbkori fatemplomot, 11 várrmot, 9 olyan helyet, amelyen széthordott középkori vár- vagy kolostorfalak alapjai lappangnak a földben.

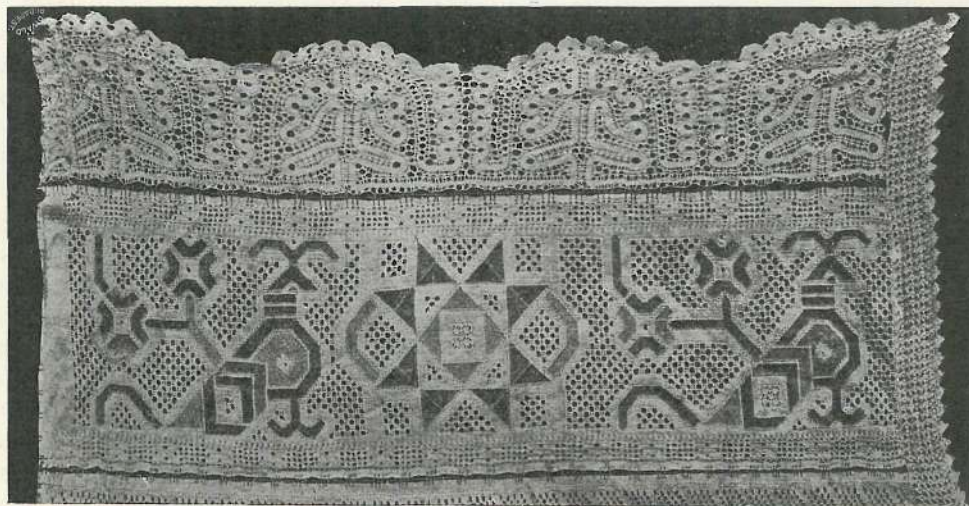
Az egyházi és városi épületek gótstíliú részleteit mellőzve, van Sáros vármegyében 33 figyelemre méltó renaissance-épület, 16 nagyrészt megviselt felsőmagyarországi renaissancestíliú torony. Egyéb megőrzésre méltó renaissance-részleteket: szentségházakat, ablak- és ajtókereteket 22 helyen találtam, a díszítő szobrászat szebb emlékei 18 helyen maradtak ránk; nagyobb szabású s többnyire újabbkori falképek 12 kastélyban és templomban. Van Sáros vármegyében 29 még ma is használt, 11 szétszedett, de régi alakjában összeállítható középkori szárnyas oltár, amelyen kívül, főleg templomok padlásán, még 24 szárnyas oltár töredékeire bukkantam. XV—XVII. századbeli alakos sírkövet 15-öt találtam, középkori ötvösmunkákból 30 darabot; a 142 újabbkori ötvösmunka sorában 13 Szilassy híres lőcsei műhelyéből való zománcos emlék. A kevésbé értékes anyagból készült iparművészeti tárgyak tömege pedig oly nagy, hogy valamenyinek befogadására a Sárosvármegyei Múzeum céljaira átalakított bártfai városháza máris szűknek bizonyult.

Hogy a jelen tanulmányomban földolgozott anyag statisztikáját is részletezzem, az általam átkutatott római katolikus templomokban napjainkig fönmaradt: 8 középkori, 38 újabbkori, de hímzett díszítésénél fogva nem kevésbé érdekes miseruha és 18 szebbfajta csipkével díszített kazula. A katolikus és protestáns templomokban őrzött s nagyrészt XVII. és XVIII. századbeli szövött, hímzett és nyomtatott terítők vagy kendők száma 144. Csipkével díszített szövött emlékekből 200 értékesebb darabot írtam össze. Mindezen emlékek egyen-

SÁROS VÁRMEGYE SZÖVÖTT EMLÉKEI

kint való leírása, megszerzésük esetén, a Sárosvármegyei Múzeum katalogusának feladata lesz. Tanulmányom kapcsán csak a szebb és jellegzetesebb munkákat mutatom be, még pedig lehetőleg úgy, hogy a szövőművességnek Sáros vármegyében való hajdani állására és fejlődésére is némi fényt vessek. Az anyag e szempontból való szigorú megrostálása után is, oly tekintélyes maradt, hogy ösmertetése a Magyar Iparművészetben értékének és változatosságának megfelelő külső kiállítással csakis a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium s a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének anyagi segítségével vált lehetővé. Amidőn ezért dr. Berzeviczy Albert v. b. t. t., miniszter és Fraknói Vilmos püspök, főfelügyelő úrnak, valamint dr. K. Lippich Elek tanácsos úrnak, a kultuszminisztérium művészeti osztálya vezetőjének a magam részéről is hálás köszönetet mondok, kedves kötelességemnek tartom, hogy azok jóakarataról is megemlékezzem, akik munkám megírásában segítségemre voltak.

Szalay Imre miniszteri tanácsos úr, a Nemzeti Múzeum igazgatója, sárosvármegyei gyűjtésem egy részét azon a hímzés- és csipkekiállításon mutatta be, amelyet gróf Csáky Albinné védősége alatt az általános közjótékonyági egylet javára 1904 végén rendezett s ez alkalommal anyagom művészeti méltatása tekintetében adott sok becses útbaigazítást. Nagy hálával tartozom Rejtő Sándor udvari tanácsos, műegyetemi tanár úrnak is. A szövés technológiájának e külföldön is általánosan elismert legkiválóbb magyar tekintélye, nemcsak egyes technikai kérdésekben volt szíves számos esetben felvilágosítást adni, de a hosszú használattól megviselt s e szempontból is fontos emlékek anyagát a műegyetemnek vezetése alatt álló technológiai laboratóriumában is beható vizsgálatnak vetette alá; általában nagybecsű és lekötelező módon szíves útbaigazításával oly hathatós segítségemre volt, hogy enélkül az irodalmi munkásságom folyamán eddigelé még föl nem karolt tárggyal megbirkózni aligha mertem volna.

ZSUBRIKOLT ÉS SZÍNES SELYEMMEL HÍMZETT KENDŐVÉG
PÉCHÚJFALVÁRÓL.

XIX. SZÁZAD.